

АКТУАЛЬНІСТЬ ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНИХ ІДЕЙ ВАСИЛЯ ЧАПЛЕНКА В СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті схарактеризовано розвиток наукових уявлень про українську літературну мову початку XIX ст., проаналізовано процес формування нової літературної мови в науковому доборку Василя Чапленка, актуальність його ідей в українському мовознавстві.

Ключові слова: історія української літературної мови, нова літературна мова початку XIX ст., українське мовознавство, періодизація, Василь Чапленко.

Діаспорні студії з історії української літературної мови репрезентовані в дослідженнях П. Коваліва [2], І. Огієнка [3], В. Чапленка [6], Ю. Шевельова [7] та ін. Процес формування національної літературної мови українців систематизовано в “Історії нової української літературної мови” В. Чапленка.

В “Енциклопедії українознавства” [8] зазначається, що основний внесок В. Чапленка узагальнений в його книгах “Українська літературна мова (XVII ст. – 1917 р.)” (1955) та “Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933 р.)” (1970). П. Ковалів у статті “Професор Василь Кирилович Чапленко та його наукова діяльність” [2] окреслює коло наукових інтересів мовознавця із зазначенням бібліографічних відомостей про його праці, аналізує дослідження, в яких висвітлюються особливості мови окремих письменників, наводить список рецензій В. Чапленка на мовознавчі праці. У цій статті П. Ковалів аналізує найважливішу мовознавчу працю В. Чапленка – “Історія нової української літературної мови”.

В аналітичному огляді з історії українського мовознавства С. Бевзенко згадує цю роботу [1]. На працю В. Чапленка покликається В. Русанівський в найновішому підручнику з історії української літературної мови [5].

У статті осмислюються ідеї В. Чапленка, які є актуальними для вивчення історії нової української літературної мови, зіставляється виклад літературної мови початку XIX ст., зокрема мовотворчості П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, харківських поетів-романтиків та “Руської трійці”, за працями П. Плюща [4], В. Русанівського [5] та В. Чапленка [6]. Перспективи дослідження – у порівнянні підходів до оцінки нової української літературної мови у дослідженнях Г. А. Левченка, автора “Нарисів з історії літературної мови першої половини XIX ст.” (1946), а також у відповідних розділах “Історії української літературної мови” І. Огієнка [3] та ін.

Концепція історії літературної мови В. Чапленка ґрунтується на ідеї національної ідентичності українців. Показово, що мовознавець починає розгляд нової української літературної мови із XVII ст., від інтермедій Я. Гаватовича як перших спроб репрезентувати вплив народнорозмовної мови в літературній. В. Чапленко послідовно, ще від часу XVII ст., використовує термін “українська літературна мова”: “в XVII-XVIII в. – з’явилися перші твори, властиво українською мовою писані” [6, с. 11].

У працях дослідників реформаційних перекладів (І. Огієнка та ін.) сформульована думка про те, що від часу входження української (староукраїнської) літературної мови в конфесійну сферу (Пересопницьке Євангеліє, Крехівський Апостол) варто відзначати початок формування національної літературної мови. За В. Чапленком, початок нової української літературної мови – від творів “низького” слогу – інтермедій початку XVII ст.

Періодизація історії літературної мови ґрунтується на власне мовних чинниках розвитку мови: “два показники – жанрово-функціональне розширення та якісно-стилістичне досконалення – і визначають певні етапи в історії української літературної мови” [6, с. 13].

В “Історії нової української літературної мови” В. Чапленка акцентується увага на ролі письменника, громадського діяча в літературно-мовному процесі, його мовній діяльності: “історичні умови зумовили великою мірою характер *мовотвірної* діяльності українських діячів та характер усього *мовного* процесу” [6, с. 12].

Концепція національної ідентичності українців (В. Чапленко), національної свідомості (В. Русанівський) визначає основні критерії дослідження українського мовотворчого процесу початку XIX ст. (П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ’яненка, харківських поетів-романтиків та “Руської трійці”).

В. Чапленко характеризує бурлескний стиль П. Гулака-Артемовського, на творення якого впливають мовні засоби “перших спроб” та “Енеїди” Котляревського [6, с. 52]. Своєрідний стиль свідчить про “антикварне ставлення П. Гулака-Артемовського до української мови” [6, с. 53], відмежування українського від російського.

Характеризуючи мову П. Гулака-Артемовського, П. Плющ вбачає недоречності в мовному стилі балади через вплив бурлеску, оскільки “ще не зовсім подолані труднощі у створенні “середнього” стилю мови засобами розмовної української мови” [4, с. 273]. В. Русанівський звертає увагу, що хоч бурлескні тенденції продовжуються у мові П. Гулака-Артемовського, але їх перериває романтична течія; автор “дав перші зразки романтичних балад та цікаві переклади класиків літератури” [5, с. 167]. На мою думку, П. Гулак-Артемівський свідомо використовував розмовні, просторічні форми для створення бурлескності.

Дослідники історії нової літературної мови оцінюють мовотворчість П. Гулака-Артемовського за різними критеріями: В. Чапленко висвітлює ідею бурлескності твору, П. Плющ аналізує вплив бурлеску на романтичні балади, В. Русанівський осмислює формування романтичної течії.

Національно-мовній позиції Г. Квітки-Основ’яненка В. Чапленко присвятив розділ “Мова Квітичної прози”, в якому називає письменника “свідомим піонером прозової мови” [6, с. 57], а його твори – “живим гумором” [6, с. 60]. Мовознавець зазначає, що Г. Квітка-Основ’яненко “хоч і писав по-російському, але це була силувана творчість, писання для заробітку, тим часом як українська творчість давала йому самому естетичну насолоду, і тільки в ній він почував себе повноцінним творцем-письменником” [6, с. 57]. Він характеризує особливості його творів: “умисно-простакуватий тон” (Зеров), імення як засіб ховання автора за маску оповідача, вульгаризми, здрибіліло-пестливі форми.

В. Русанівський визначає те, що “Г. Квітка-Основ’яненко не тільки не засуджував добровільну русифікацію українського дворянства, а навпаки, бачив у цьому явищі законómірне прилучення української інтелігенції до загальноросійської і світової культури” [5, с. 157]. З іншого боку, Г. Квітка-Основ’яненко вказує на відмежування українського народу від російського. Підкреслюються мовні засоби письменника, зокрема “він залучає й загальноукраїнську, і місцеву, слобожанську ідіоматику” [5, с. 162].

П. Плющ розкриває вплив І. Котляревського на мовотворчість Г. Квітки-Основ’яненка, проте його твори на серйозні теми (“Маруся”, “Сердешна Оксана”) довели “абсолютну придатність народної української мови для створення великої національної української літератури” [4, с. 275].

Із романтизмом 30-40 рр. (Л. Боровиковський, А. Метлинський, І. Срезневський, М. Костомаров) в Україні зароджуються “ідеї відродження поневоленого народу, спочатку, мовляв Л. Боровиковський “въ ее словесному значеніи”, а потім і в політичному” [6, с. 64]. Ідеї відродження виявлялися в ідеалізації минулого, а також у спробах “науково ґрунтувати право української мови на саме звання “мови”, а не “наріччя” [6, с. 68].

У П. Плюща звернення до минулого описується лише як ознака мовотворчості конкретного автора: “Слова у них наповнюються суб’єктивним змістом залежно від світовідчуження поета, зверненого в ілюзорне минуле України” [4, с. 276]. В. Русанівський детально розглядає творчість поетів-романтиків у контексті проголошення ними права української мови на рівний розвиток із мовами інших слов’янських народів, відстоювання життєздатності української мови [5, с. 167-168], звернення до козацької доби як “певного символу існування українського народу” [5, с. 168]. Велика заслуга романтиків – у формуванні абстрактної лексики, неологізації літературної мови. В. Чапленко наводить близько 20 слів, які ввійшли в українську мову після появи творів романтиків, як-от: *самотній, поцілунок, подарунок, визволення, вибачити*.

За В. Чапленком, уміщені в “Русалці Дністровій” твори і висловлювані в них погляди “були українським відлунням західноєвропейського романтизму і його ставлення до народу як носія національних традицій” [6, с. 65-66]. П. Плющ зазначає, що діяльність “Руської трійці” почалася під впливом російської літератури того періоду, де широко використовувалася народна мова, тому в Галичині, за прикладом української літератури Східної України, виник рух за реалістичну літературу, і тому вони видали альманах “Русалка Дністровая”, який “був живим втіленням ідей “руської трійці” [4, с. 288-289]. В. Русанівський наголошує на тому, що галицькі романтики не цуралися рідної мови, “зробили великий внесок у розвиток літературної мови своєю збиральною діяльністю в галузі фольклору, етнології, народного прикладного мистецтва, а також лексикографії” [5, с. 170].

Отже, тенденції мовотворення початку ХІХ ст. виявляються у: поширенні літературної мови на поважний (романтичний) стиль, розбудові літературної мови “для вираження найкращих сторін душі українця – і простолюдина, і дворянина”, розвитку абстрактної лексики, упорядкуванні фонетичного і граматичного багатства української мови [5, с. 172].

Актуальність ідей В. Чапленка полягає в об'єктивному розгляді зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку літературної мови нового часу (без надання переваги першим, тобто історичним), формуванні концепції національної ідентичності, уточненні періодів функціонального розширення нової української мови, акцентуванні на мовній діяльності відомих постатей у мовотворчому процесі початку XIX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1991. – 231 с.
2. Ковалів П. Професор Василь Кирилович Чапленко та його наукова діяльність / П. Ковалів // Нові дні. – 1970. – Жовтень-листопад. – Ч. 249 – 250. – С. 2 –7. 3. Огієнко І. І. (Митрополит Лларіон). Історія української літературної мови / І. І. Огієнко (Митрополит Лларіон) / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та прим. М. С. Тимошик. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
4. Плющ П. П. Історія української літературної мови / П. П. Плющ. – К. : Вища школа, 1971. – 425 с.
5. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник / В. М. Русанівський. – К. : “АртЕк”, 2001. – 392 с.
6. Чапленко В. Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933 р.) / В. Чапленко. – Нью-Йорк, 1970. – 445 с.
7. Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 т. / Ю. Шевельов. – Т.1 Мовознавство. – К. : Вид. Дім “Києво-Могилянська Академія”, 2008; 8. *Encyclopedia of Ukraine*. Volume I. A – F. Edited by Volodymyr Kubijovyč. University of Toronto Press. Toronto. Buffalo. London. Reprinted 1985. Printed in Canada. – 737 p.

*Ружанская К., студ.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев*

АКТУАЛЬНОСТЬ ИСТОРИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИДЕЙ ВАСИЛИЯ ЧАПЛЕНКО В СОВРЕМЕННОМ КОНТЕКСТЕ

В статье охарактеризовано развитие научных представлений об украинском литературном языке начала XIX в., проанализирован процесс формирования нового литературного языка в научном наследии Василия Чапленко, актуальность его идей в украинском языкознании.

Ключевые слова: *история украинского литературного языка, новый литературный язык начала XIX в., украинское языковедение, периодизация, Василий Чапленко.*

*Ruzhanska K., stud.
Taras Shevchenko National University of Kiev*

VASYL CHAPLENKO'S HISTORICAL AND LINGUISTIC IDEAS OF CURRENT IMPORTANCE IN MODERN CONTEXT

The article describes scientific points of view on evolution of Ukrainian literary language in the beginning of the 19th century, the author analyzes formation process of new literary language in a scientific legacy of Vasyl Chaplenko, his ideas of current importance in modern linguistics.

Keywords: *the history of Ukrainian literary language, the new literary language in the beginning of the 19th century, Ukrainian linguistics, periodization, Vasyl Chaplenko.*

КОНЦЕПТ “ІДЕНТИЧНІСТЬ” У ЧИЛІЙСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Статтю присвячено вивченню концепту ІДЕНТИЧНІСТЬ у чилійській мовній картині світу, її лексичній репрезентації шляхом аналізу іспанських лексикографічних джерел та чилійських сучасних художніх видань. У статті аналізується поняття “мовна картина світу” та обґрунтовується національно-специфічний зміст концепту на прикладі концепту ІДЕНТИЧНІСТЬ.

Ключові слова: ідентичність, концепт, мовна картина світу, концептосфера.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що концепт ІДЕНТИЧНІСТЬ є найбільш соціально та культурно значущою складовою частиною національної концептосфери та концептосфери сучасної людини. Ідентичність – важливий складник сучасного життя та посідає чинне місце в мовній свідомості сучасного чилійця. Дослідження основних концептів дає можливість краще зрозуміти особливості національної чилійської концептосфери загалом, а саме більш глибоко проникнути в чилійську мовну свідомість, картину світу, наблизитися до розуміння чилійського менталітету.

Метою дослідження є вивчення фрагмента чилійської мовної картини світу, представленого концептом ІДЕНТИЧНІСТЬ, виокремлення його семантичних компонентів та аналіз лексичної репрезентації в сучасних художніх виданнях.

Об’єктом дослідження є лексичне представлення концепту ІДЕНТИЧНІСТЬ як складової частини мовної картини світу, вербалізованого в лексикографічних джерелах та сучасних художніх виданнях.

Предметом дослідження стали лексичні одиниці, що реалізують поняттєвий зміст концепту ІДЕНТИЧНІСТЬ у чилійській мовній картині світу.

Матеріалом дослідження слугують енциклопедичні та тлумачні словники іспанської мови, що розкривають зміст поняття ІДЕНТИЧНІСТЬ, та художні тексти чилійської сучасної літератури. Вибір матеріалу пояснюється тим, що саме художня література чітко фіксує поточну мовну реальність та максимально відображає актуальне вживання мови.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше аналізується концепт ІДЕНТИЧНІСТЬ та його місце в чилійській мовній картині світу, який, незважаючи на свою особливу соціальну значущість, ще не був предметом комплексного лінгвістичного аналізу.

Антропоцентричний підхід для дослідження мовних процесів у зв’язку з потребами комунікативної діяльності спровокував необхідність вивчення складного феномену, якому лінгвісти дали назву “мовна картина світу”. Це поняття розуміється як сукупність уявлень людини про світ, певний спосіб концептуалізації дійсності, втілений у вербально виражених знаках.